

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Rivanna Xabipova Abdullaevna. Inglis
h m qaraqalpaq k rkem
sh garmalarında emotivlik
kategoriyasını n leksikalıq-semantikalıq
xarakteristikası // «O zbekiston olimi
ayollarining mamlakat taraqqiyotiga
qo shayotgan hisssasi» mavzusidagi
xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-
oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1353–
1355. – DOI: [https://doi.org/](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910281)
10.66073/ReFocus-Conf/0910281

«O zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo shayotgan hisssasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

INGLIS H M QARAQALPAQ K RKEM SH GARMALARINDA EMOTIVLIK KATEGORIYASINI N LEKSIKALIQ-SEMANTIKALIQ XARAKTERISTIKASI

Rivanna Xabipova Abdullaevna

Phd. docent, oqıtıwshı

Qaraqalpaq m mleketlik universiteti,

Annotaciya: Usı maqalada k rkem sh garmalar tekstinde emotivlik kategoriyasın bildiriwshı leksikalıq-semantikalıq qurallardan sinonimler h m antonimlerdi n qollanıw  zgeshelikleri ilimiy t repten tahlil etiledi. Teoriya tiykarı sıpatında V.I. Shaxovskiydi n emotiv semantika t rleri h m olardı n k rkem teksttegi konnotativlik imkaniyatları basshılıqqa alınğan. Jumısta bir p tın tekstli, kontekstual, funkcional-stilistikalıq h m emotivlik valentlik metodlarınan paydalanıldı. Tallawlar k rsetkenindey, sinonimler emocional jaǵdaydı n intensivlik d rejesin, ashıw yamasa ıaza hareketlerin k sheytıp k rsetiwge xızmet etse, antonimler (sonı n ishinde, bolımsız prefiksli h m leksikalıq antonimler) qaharmannı n ishki ruwxıy zorıǵıwın, antitezalıq qarama-qarsılıǵın h m ambivalent (qospa) emocional jaǵdayların ashıwda  hmiyetli rol oynaydı.

Tayanısh s zler: Emotivlik kategoriyası, Leksikalıq-semantikalıq qurallar, Emotiv semantika, Emotivlik konnotaciya, Sinonimiya, Antonimiya, K rkem tekst, Kontekstual analiz, Salıstırmalı lingvistika

K rkem sh garmalar tekstlerinde emotivlik kategoriyasın bildiriw ushın tildı n t rli quralları: fonetikalıq, grafikalıq, morfologiyalıq, sintaksislik h m basqalar qollanıladı. Tildı n emotiv quralları arasında tiykarǵı orındı leksikalıq qurallar ieleydi. V.I. Shaxovskiy s zdi n emotiv semantikasını n t mendegi m nislerin k rsetedi: a) s ylewshini n emocionallıq jaǵdayın bildiriwshı affektiv s zlerge t n emotivlik m nis (s gis s zler, dawıssız s zler); b) logikalıq-predmetlik nominaciya menen birge j retuǵın h m s ylewshini n tolıǵı menen atalıw obektine yamasa onı n belgilerine bolǵan emocionallıq qatnasın bildiretuǵın emotivlik konnotaciya (ǵarrı, qız bala). Bul jerde konnotatsiyanı n qosımsha semantikasında toplanıwı yaqi s zdi n qosımsha m nisin aktuwallastırıw m mkin [3: 20-24].

Emociyalardı a latıwshı s zler birinshi tip emotiv semantikasını n ieleri esaplanadı. Solay etip, emociyanı n atı potenciallıq emotiv boladı. Bul maqalada emotivlik kategoriyaları sinonimler, antonimler, qollanılwı arqalı ashılıwın k rip  temiz. XIX  sir aqrı – XX  sir baslarındaǵı zamanag y inglís h m qandas bolmaǵan qaraqalpaq jazıwshılarını n sh garmaları izertlewdi n illyustraciyalıq materialını n deregi bolıp xızmet etti. Jumısta lingvistikalıq tallaw metodlarınan paydalanıldı. Izertlew obykti tekst usıllarınan paydalanıw z r rligin k rsetedi: emotiv temalar h m tekstlerdi n emotiv strukturasın belgilewde bir p tın tekstli analiz h m kontekstual analiz usılları qollanıladı; tekstli emotivlikti n funkcional-stilistikalıq  zgesheliklerin k rip sh ıwda

funkcional-stilistikaliq tallaw metodiniq paydalanilwina alip keldi; emotivlik til qurallari hám olardıń tekstlerdegi kombinacijaların kórip shıǵıwda distributivlik tallaw metodi hám emotivlik valentlik metodınan paydalanıldı.

Sinonimler. Sinonimiya túsiniǵı álle qashannan berli hár qıylı lingvistikalıq talqılawlarǵa tartılǵan. Sinonimniń ne ekenligi, qanday sinonimler bolıwı hám t.b. haqqında hár qıylı, kóbinese qarama-qarsı pikirler bildirilgen. Sinonimlerdiń túrli anıqlamaları da bar. Sinonimler: birdey mánige iye bolǵan sózler; jaqın mánige iye bolǵan sózler; bir túsinikti anlatıwshı sózler; bir predmetti anlatıw múmkinshiligine iye bolǵan sózler. Belgili bir kontekstlerde sózlerdiń óz-ara almasıwı hám kerisinshe, olardıń hár qıylı kontekstler boyınsha bólistiriliwi (birdey kontekstlerde sáykes kelmegende) de sinonimiyanıń belgisi esaplanadı [2:85].

Lyne tried not to look angry, being a billionaire and all, but she could tell he was slightly pissed off. [The Great Gatsby:132]

Avtor angry – pissed off sóziniń sinonimin qollanıw arqalı (intensivlik dárejesi slightly ráwishiniń qollanıwı menen ajıralıp turadı) qaharmandı qamtıp alǵan ashıw, narazılıq, qáhár ruwxıy jaǵdayın beredi.

Jared tried not to look upset, but everyone could see he was clearly annoyed.

Bul mısalda avtor upset-annoyed sóziniń sinonimin qollanıw arqalı qaharmannıń ruwxıy jaǵdayın kórsetip beredi.

Dáryaǵa názer salsa, qáhárli tolqın «tuńǵıyq tereńge batırıp jiberemen», — degendey áwpildep jarǵa soǵıp aybat etedi. Kóldi tıńlasa, azaplanıp shuwap ısıqırıp ermek etkendey, ashıwlı mıraǵanday boladı [Aq dárya; 38]

Ajar kelbetin kógertip, ashıwlı ornınan turdı. — Isleytuǵın bolsań, kiyin qáne? — dedi Ajar artına qáhárli qarap. [Aq dárya; 104]

«Aq dárya» shıǵarmasından alınǵan mısallarda avtor «**qáhárli**» hám «**ashıwlı**» emotiv-baha beriwshi sinonimlerin janlandırıw (personifikaciya) hám ekspressivlikti kúsheytiw usılları arqalı tabiat qubılısları (*tolqın*, *kól*) ushın da, qaharmannıń psixobiologiyalıq jaǵdayı (*Ajar*) ushın da parallel qollanıw, kontekstual-subyektivlik emotivliktiń shıńına shıqqan joqarı gradatsiyalı (intensiv) unamsız emocional halattı tallap kórsetken.

Emotivlik kategoriyasın bildiriw ushın antonimler de qollanıladı. Feyillerdiń bolımsız prefiksleri járdeminde antonimlik qatnasıqlardı bildiriw házirgi zaman tillerinde, sonıń ishinde, emocionallıq jaǵday feyilleri arasında belgili orındı ıleydi. Salıstırıń:

—like (to find something enjoyable or agreeable) — dislike (to consider unpleasant or disagreeable) [11].

Seymour thought it should be secret, but Nico disagreed. [Undercover:159]

agree sózi dis- приставkası járdeminde keri mánige iye boladı. Bul arqalı qaharmannıń tańlawdıń qatańlıǵı hám óz kúewine baǵınıwdı qálemeytuǵınlıǵın jetkerip beredi. Antonimlerdiń tiykarǵı gruppasın belgili bir sıpatlardı anlatatuǵın sózler quraydı, olardı ajratıwdıń ózi tek berilgen sıpatlardı bir-birine qarama-qarsı qoyılǵan mániler járdeminde bóleklew sıpatında ǵana múmkin boladı. Sózlerdiń antonimlik qarama-qarsılıǵı bunday jaǵdayda olar ushın konstruktivlik jaqtan zárúrli bolıp tabıladı. "Úlken" (grand, big), "keń" (large, wide), "jaqsı" (good, nice), "kúshli" (strong, stark), "jeńil" (easy, light), "bay" (rich, wealthy), "haqıyqat" (truth),

"densawliq" (health) hám t.b. sózlerdiń mánisleri olarǵa sáykes túrde "kishi" (small), "tar" (narrow), "jaman" (bad), "ázzi" (weak), "qıyın" (difficult), "kámbaǵal" (poor), "jalǵan" (lie), "awırıw" (disease) h.t.b.

Bir sintagmada eki antonimniń qollanıwı qaharmannıń unamsız sezimlerin beriw – átiraptaǵı barlıq nárseler gózzal bolıwına qaramastan biraq, ol dúnyanı qara kóz benen kóriwin ańlasaqlı boladı.

It felt so fragile and vulnerable in her grasp — despite the fact that Katrina was an excellent horsewoman, and was able to control huge animals with those little-girl fingers. [Undercover:159]

Bul mısalda avtor qızdıń kishkene barmaqların ol basqarıwı kerek bolǵan úlken haywanlarǵa qarama-qarsı qoyıwǵa járdem beretuǵın huge – little antonimlerin qollanadı. Avtor usı antonimlik juplıqtı qollanıw arqalı atqa miniw tájiriybeli shabandoz hayalǵa qanday emociionallıq tásir etkenligin kórsetiwge erisedi.

The calm before the storm mirrored the peace within him, soon to be shattered by anger. [Ch.D.p36] Bul mısalda calm-anger ishki ruwxıy jaǵdaylarǵa qarama-qarsı bolıp, zorıǵıwdı kórsetedi.

Her love turned into hate the moment she discovered the betrayal. [W.Sh.]

Love – Hate antonimleri qaharmannıń keskin emociionallıq ózgeriwin kórsetedi.

Biz qarap atırǵan shıǵarmalarda avtorlar antonimlerden kóbirek paydalanadı.

Qaraqalpaq tilindegi mısaldı qarasaq: Men kelgenshe nege shıdamadıńız, háwlekiler! — dep Irisqul biy hám ashıwlı, hám quwanışlı sóyledi. — Ádilliktiń adamı jańa shıqptı. [T.Q.Maman biy:25] Gáptegi «**ashıwlı**» hám «**quwanışlı**» leksikalıq antonimleri bir sintagmalık konstruksiyada («*hám ashıwlı, hám quwanışlı*») birigip kelip, qaharmannıń (Órisqul biy) psixikasındaǵı qarama-qarsı eki duyǵınıń (*unamsız hám unamlı*) bir waqıttıń ózinde payda bolıwın, yaǵnıy **ambivalent emotivlikti** ańlatadı.

Antonimlik qarama-qarsılıqlarǵa qaraǵanda bolımsız prefiksler menen keledi. Antonimler pikirdi anıqlastırıwǵa, onı anıqlawǵa, obrazlı etiwge, tolıǵıraq beriwge múmkinshilik beredi. Qanday da bir hádiyseniń xarakteristikasını beriw, belgilenetuǵın nárselge avtorlıq baha beriw, berilip atırǵan mazmundı kúsheytıw. Antonimlik qarama-qarsılıqlar ózine tán antiteza bolıp, qaharmanlardıń ruwxıy jaǵdayların obrazlı túrde jetkerip beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Волек Б. Типология эмотивных знаков / Б. Волек // Язык и эмоции: сборник научных трудов / Волгоградский государственный педагогический университет. — Волгоград: Перемена, 1995. — С. 15–24.
2. Пухаева Л. С. Синонимы в словаре и в художественном тексте / Л. С. Пухаева // Русский язык в школе. — 1993. — № 4. — С. 84–89.
3. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка: монография / В. И. Шаховский. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. — 190 с.